

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ НЕОРЕАЛІСТИЧНОГО РОЗУМІННЯ ПРАВА: ПРО ТЕОРІЮ ТЛУМАЧЕННЯ МІШЕЛЯ ТРОПЕРА ТА ЙОГО ДИСКУСІЯ З ОТТО ПФЕРСМАННОМ¹

М. АНТОНОВ
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії
та історії права і держави
(Національний дослідницький університет
«Вища школа економіки»,
Санкт-Петербург, Росія)

Неореалістичний підхід до права Мішеля Тропера, почесного професора Університету Париж-Уест (Париж-10), є одним із найбільш цікавих напрацювань французьких філософів права за останні десятиріччя. Змістовно ця концепція ставить собі за мету осмислення меж і умов суддівської свободи при тлумаченні правових текстів. Як пояснити ситуації, коли в результаті тлумачення текстів законів або конституцій судді доходять висновків, які, здається, не мають нічого спільного з буквальним смислом цих текстів або ж з експліцитними намірами законодавця? Професор М. Тропер і група його однодумців (вельми впливова у французькій теорії права і конституційному праві Франції) шукають відповідь через призму так званої «(не)реалістичної теорії тлумачення права»², яка поєднує в собі окремі елементи правового реалізму, аргументативної теорії права і юридичного нормативізму [1]. Завданням цієї теорії є очищення правової науки від ідеології, яка приховує реальний стан справ — практично необмежену свободу інтерпретатора, що може вкласти в розтлумачуваний правовий текст абсолютно будь-який зміст. Якщо інші члени правового співтовариства не оскаржують цей акт тлумачення і якщо він не буде скасований або замінений іншим тлумаченням, то юридичні спори щодо витлумаченого тексту в контексті аналізованої судом конкретної ситуації в подальшому неможливі згідно з правилом *res iudicata*. Усі інші думки про цю ситуацію і про значення правового тексту (конституції, закону, підзаконного акта тощо) у зв'язку з нею будуть позбавлені юридичного значення. Запроваджуваний М. Тропером в цю схему нюанс полягає в тому, що суддя не

¹ Переклад з російської В. Бочарова.

² Префікс «нео-» вживається М. Тропером і його послідовниками далеко не завжди — зазвичай лише в тих контекстах, де автори намагаються продемонструвати відмінності між їх уявленнями та ідеями представників американського чи скандинавського правового реалізму.

«виявляє» якість приховане у правовому тексті значення, а створює його; інакше кажучи, акт застосування не є пізнавальним (когнітивним) актом — це акт волевиявлення судді (або іншого правозастосувача) з визначення змісту тексту, який до цього акта не заданий. Виходить, що суддя майже повністю вільний при тлумаченні (визначенні значення) правового тексту. Тлумачення передбачає не пізнання суддею якогось «абсолютного значення тексту, закладеного в нього законодавцем», а створення такого значення, яке єдине спричинятиме юридичні наслідки у правовій системі. Отже, для М. Тропера, як і для Г. Кельзена (хоча в дещо іншому сенсі) будь-який акт правозастосування одночасно є й актом правотворчості.

Звичайно, щодо цього наявні певні обмеження — «непрямі зобов'язання», «аргументативні стримування»¹, які визначають місце судді в системі владних відносин, дають йому концептуальний і термінологічний інструментарій для обґрунтування актів тлумачення, вміщують його інтерпретаційні акти в певний контекст аргументації. Але в будь-якому випадку це не нормативні обмеження — вони мають більш прагматичний характер і пояснюють поведінку судді з точки зору фактичних меж його влади. Ці останні, на переконання М. Тропера, суддя (або інший інтерпретатор) створює для себе сам, доказом чого виступають випадки з конституційної історії, коли вищі судові органи своїми власними рішеннями створювали для себе нові компетенції (зокрема, *справа Мербері проти Медісона в практиці Верховного суду США*). Саме прагнення пояснити ці складні випадки суддівської правотворчості за межами законів і конституцій (приміром, *справа Банка ха-Мізрахі в практиці Верховного суду Ізраїлю*, коли Суд витлумачив деякі законодавчі тексти як такі, що мають силу конституції, тим самим фактично створивши Конституцію) становлять осердя неореалістичної теорії тлумачення.

Автентичні інтерпретатори (тобто ті, з чікими рішеннями правопорядок пов'язує юридично обов'язкові наслідки) можуть вкласти будь-яке значення в інтерпретовані тексти і для цього, на переконання М. Тропера, немає ніяких нормативних перешкод. Адже самі «норми» містяться не у правових текстах (текстах законів, конституцій, регламентів тощо), а в актах тлумачення цих текстів. Так, якщо пригадати недавню конституційну історію України, відсторонення від посади колишнього президента як такого, що «самоусунувся від виконання конституційних повноважень», набуває свого нормативного пояснення (з точки зору неореалістичної теорії тлумачення) аж ніяк не у значенні, закладеному в Конституції (яка за своїм текстуальним змістом не містить такої підстави для відсторонення президента від посади, як «самоусунення»). Нормативне пояснення, з точки зору неореалізму, можна віднайти в тій тезі, згідно з якою значення (а отже, й норму) Конституції з цього питання насправді створює парламент при автентичному тлумаченні, даному в постанові про усунення президента Януковича з посади².

¹ Термін «*constraints juridiques/argumentatives*» перекладався по-різному: як «непрямі зобов'язання», як «юридичні стримування», як «аргументативне спонукання» [пор.: 1; 2].

² Ця проблематика наразі стала одним із предметів обговорення у зв'язку з доповіддю М. Тропера на міжнародному симпозіумі «Відповідальність в умовах демократії» (Санкт-Петербург, НДУ ВШЕ, 20–21 березня 2014 р.). Згідно з позицією М. Тропера, відсутність у тексті Конституції (статті 85, 108–111) можливості відсторонення президента від посади парламентом за мотивами «самоусунення» не відіграє жодної ролі — зазначимо лише те, що правопорядок України пов'язав юридичні наслідки (зміщення президента, призначення виборів тощо) з Постановою № 757-VII. Конституція встановлює те, що встановлюють її інтерпретатори, наділені політичною владою.

Позиція М. Тропера ближча до англосаксонського розуміння нормативності, де за орієнтири для суб'єктів права правлять не самі тексти статутів, а те тлумачення, яке цим текстам надають суди. Здавалося б, такий образ безмежної суддівської свободи суперечить образу судді як «вуст закону» і образу правової держави як «правління законів, а не людей», що на них у європейській філософії права ґрунтуються інститут поділу влади і демократична модель політичного устрою¹. Традиційна континентальна догматика, де суддя розглядається не як творець права, а лише як слуга, «вуста закону» (Ш. Л. Монтеск'є), несумісна з ідеями М. Тропера і його послідовників — це визнає й сам М. Тропер, підкреслюючи ідеологічний характер юридичної догматики континентального права [напр., 3; 8]. Суддя в концепції М. Тропера виступає не тільки «хранителем», а й творцем права, загалом вільним із нормативної точки зору. Одна з аксіом праворозуміння Нового часу полягає в тому, що соціальні конфлікти підлягають розв'язанню судовими органами, які займають об'єктивну щодо учасників спору позицію. Ця об'єктивність гарантована не лише незалежністю судді, а і його зв'язаністю «веліннями закону». Проте М. Тропер абсолютно не згодний із тим, що суддя є тільки «вустами закону» в тому сенсі, що суддя в судовій справі лише механічно озвучує правила, заздалегідь сформульовані законодавцем. «Об'єктивного значення [закону] не існує ні в задумі законодавця, ні незалежно від нього. Єдине можливе значення конституюється тлумаченням; можна сказати, що до тлумачення текст не має в собі значення і перебуває в його очікуванні», — пише він [1, с. 138].

Суддя є таким саме суб'єктом рефлексії, як і учасники спору та будь-які інші особи; він знає про текст закону стільки ж (фактично, він може знати як більше, так і менше), скільки й інші учасники процесу. Тому він просто нездатний вивести із тексту закону якийсь «іманентно властивий» самому закону смисл. Якщо те значення, яке встановлює суддя, наділяється у правовому порядку зобов'язуючою силою, то не тому, що суддя здатний краще за інших виявляти об'єктивне значення закону на підставі логічної дедукції, а тому, що він наділений повноваженнями владного (обов'язкового) тлумачення. Водночас суддя не є незалежним діячем; результати його діяльності, його професійна кар'єра, престиж значною мірою

Схожа ситуація із сучасної історії пострадянських країн — конфлікт між президентом Єльциним, Конституційним Судом РФ і російським парламентом у 1993 р. — стала предметом аналізу в рамках іншого наукового семінару («Конституційне тлумачення», Санкт-Петербург, НДУ ВШЕ, 28–29 березня 2012 р.), де з цього приводу розгорнулася цікава дискусія між О. Пфферсманном і Е. Мійяром, що розкрила концептуальні переваги та недоліки неореалістичної теорії в частині пояснення подібних ситуацій. Якщо додержуватися логіки неореалістів, юридично чинним (нормативним) буде тлумачення Конституції з боку того органу (президента в Росії 1993 р. і парламенту в Україні в 2014 р.), який здобув політичну перемогу над противниками. Проблематика меж і природи конституційного тлумачення була розкрита в роботах М. Тропера і О. Пфферсманна [3; 4].

¹ При цьому М. Тропер у своїх працях неодноразово підкреслює, що розуміння відтворення права через аргументацію і тлумачення означає не спростування, а, навпаки, утвердження демократії в її процедурному аспекті: «Істинна демократія є владою суддів» [5, с. 2]. Інший відомий представник французького реалізму, професор Ерік Мійяр також намагається спростувати міф про антидемократизм неореалістичної теорії, зокрема, вказуючи на те, що якщо «дана теорія і суперечить традиційним теоріям політичної демократії, то тільки через критику можливості реалізації цих теорій у системі права» [6, с. 729], підкреслюючи «цінність процедурної демократії і важливість індивідуального вибору» [6, с. 734]. Так чи інакше, але не можна не помітити, що неореалістичний підхід до тлумачення права, щонайменше, ставить під питання такі постулати, як «верховенство закону» і «правова визначеність».

залежать від того, наскільки його рішення узгоджуються з позицією вищестоящих судових органів. Емпірична теорія права цією залежністю судді нехтувати не може і не повинна сліпо приймати ідеологічні установки юриспруденції Нового часу, що створюють ідеалізований і оманливий образ права як системи загальних норм, що виражають волю народу [7].

У такий спосіб М. Тропер доходить до визнання того, що значення правового тексту (конституції, закону, указу і т. ін.) не існує як об'єктивна даність, що воно визначається кожним суб'єктом рефлексії самостійно, і що закон, відповідно, не наділений певним зобов'язальним смислом. Прикметник «певним» є вкрай важливим для розуміння руху думки французького правознавця, адже М. Тропер услід за Г. Кельзеном вважає норму значенням акту волевиявлення. Якщо значення акту волевиявлення законодавця (народу, парламенту тощо) визначає не сам законодавець, а суддя як інтерпретатор цієї волі, то справжнім творцем, автором норм є саме суддя (правозастосувач). Якщо текст закону для правознавця, правозастосувача, будь-якого іншого суб'єкта права становить лише інформацію до роздумів, то поведінка людей не може бути «врегульована» нормами «об'єктивного» права. Зрештою, закон сам собою не може «врегулювати» поведінку, оскільки положення закону є загальними і абстрактними, призначеними для стандартних випадків і ситуацій, а життя складається із незліченної кількості несхожих одна на одну ситуацій і безлічі поведінкових актів, для кожного з яких правозастосувач створює норму, тобто встановлює значення правового тексту стосовно цього акту поведінки. Таке трактування загальних правил у контексті конкретних ситуацій і називається М. Тропером тлумаченням; у цьому сенсі термін «тлумачення» практично рівнозначний за обсягом терміну «правозастосування» в доктрині Г. Кельзена.

Професор М. Тропер намагається чітко розмежувати царину нормативного і фактичного, стверджуючи, що право (точніше, те, що є об'єктом пізнання науки про право, — правові висловлювання) належить саме до сфери фактів, яку потрібно вивчати за допомогою емпіричних методів. Французький мислитель доходить висновку, що право, з яким ми зустрічаємося в дійсності, складається не з об'єктивних абстрактних правил і схем — воно становить продукт діяльності певних інститутів, які авторитетно вирішують, що є правом для кожного конкретного випадку. Саме таким право постає з точки зору емпіричної науки, яка покликана збирати й досліджувати «лише факти і нічого крім фактів».

Далі М. Тропер наводить досить цікавий епістемологічний аргумент — норма є значенням акту волевиявлення, але для адресата правового припису юридичну чинність має (тобто спричиняє обов'язкові наслідки, зумовлює поведінку адресата) не акт волевиявлення законодавця (він викладений в абстрактній формі і нікого конкретно ні до чого не зобов'язує), а волевиявлення правозастосувача, насамперед судді. Як було зауважено вище, норма як значення, що має зобов'язуючий характер, створюється не законодавцем, а правозастосувачем. Отже, закон не є джерелом обов'язкових приписів — це всього лише текст, за допомогою якого судді (й інші інтерпретатори) легітимізують свої рішення; однак такі рішення не зумовлюються текстом безпосередньо. Тож зв'язаність суддів правом, верховенство права, законність виявляються не більше ніж гаслами, а суддя — фактичним господарем системи права. Це особливо виразно, на думку французького правознавця, унаочнюється у випадку конституційного

тлумачення, де суддя не пов'язаний ієрархічними відносинами з вищестоящими органами, які б обмежували його свободу [8; 9]. В інших випадках на суддю мають вплив два чинники: переконаність у зв'язаності його рішень і його поведінки правом (залежно від сили переконання суддя може почувати себе більш-менш вільним у тлумаченні) і розрахунок на позицію вищестоящої інстанції, якій суддя не має суперечити, аби його рішення не було скасоване¹.

Сутність реалістичної теорії тлумачення попервах була викладена М. Тропером у однойменній роботі в трьох тезах (тлумачення є актом волевиявлення; його об'єкт становлять не норми, а правові висловлювання і факти; суб'єкти тлумачення наділені специфічною владою, яка не має нормативних обмежень [1, с. 137]). Право існує і розвивається в діях суб'єктів права і насамперед правозастосувачів. Виявлений унаслідок тлумачення тексту смисл являє собою правило, яке може набути «юридичної сили» (тобто реального ефекту, здатності зв'язувати поведінку інших осіб) за умови, що ці особи перебувають у залежності від того органу, який наділив реальним значенням абстрактний правовий текст, і тому змушені брати до уваги позицію такого органу і керуватися нею. У цьому полягає «фактична нормативність» або «ефективність» акту тлумачення як ознака його юридичної сили. Лише фактична зв'язаність однієї особи волею іншої особи (органу) може змусити (спонукати, зобов'язати) першу особу поводитись відповідно до того значення, яким друга особа (орган) наділили той чи інший текст [11]. З огляду на це найважливішим концептуальним моментом міркувань про нормативність стає проблема об'єктивності правових висловлювань: чи має інтерпретатор справу з якимось апріорно заданим значенням такого висловлювання, чи створює його значення під час тлумачення тексту?

Якщо ми визнаємо, що норма становить значення певного акту волевиявлення, то до виявлення цього значення норми не існує. Цей висновок беззаперечний для тих, хто дотримується кельзенівського «чистого вчення» про право. Але на відміну від Г. Кельзена, французький теоретик підкреслює окремі важливі нюанси [12]. По-перше, для М. Тропера правовий текст від початку позбавлений якого-небудь нормативного значення і належить до іншої категорії висловлювань — це висловлювання об'єктної мови. Натомість сконструйовані внаслідок автентичного тлумачення норми відносять до метамови. По-друге, правові норми створюються не представниками юридичної доктрини, а органами автентичного тлумачення (насамперед вищими судовими та адміністративними органами). По-третє, М. Тропер не визнає кельзенівської гіпотези «основної норми». Він приймає запропоноване Г. Кельзеном ототожнення права і держави, але закидає австрійському правознавцю невинуватість відокремлення самих актів волевиявлення від значення цих актів. Основна норма М. Троперу не потрібна, оскільки вищою підставою юридичної чинності правових текстів, на його думку, є ефективність актів тлумачення, їх здатність спричинити реальний ефект у правопорядку.

М. Тропер у цьому центральному аспекті вважає за потрібне «підправити» кельзенівську теорію тлумачення: норма не є значенням акту волевиявлення; певний акт волевиявлення набуває значення норми, тільки якщо інший акт

¹ Питання свободи конституційного судді стає одним з основних моментів критики з боку О. Пферсмманна, розглянутої нами нижче [також див.: 8].

волевиявлення надає першому акту таке значення [13]. З цієї точки зору немає потреби впровадження у правопорядок гіпотези «основної норми», оскільки єдність правопорядку, за М. Тропером, ґрунтується не на нормах, а на актах волевиявлення, відносна одноманітність яких пояснюється єдністю культурних, політичних та інших умов життя того чи іншого суспільства — те, що він називає «(юридичними) стримуваннями» [14]. Якщо судження інтерпретатора про значення тексту (таке судження М. Тропер вважає актом волі, а не пізнання — адже до винесення такого судження норми немає і тому вона не може бути пізнана за визначенням) не буде оскаржене й відкинуте іншим, більш високим за ієрархією органом тлумачення, то таке судження набуває юридичної сили й створене цим судженням значення якогось правового тексту стає нормою. Оскільки акт волевиявлення у праві практично завжди вбраний у форму лінгвістичного висловлювання, акт надання значення мусить набути форми тлумачення тексту того висловлювання, в якому виражений відправний (роз'яснюваний) акт волевиявлення. Це означає, що немає жодних підстав для критики судового рішення (чи іншого акту автентичного тлумачення) — кожне наділене юридичною силою рішення є правильним, оскільки тільки в судових рішеннях (у більш широкому сенсі — в рішеннях і постановах судових, адміністративних та інших владних органів) виявляється справжнє значення застосовуваних правових текстів.

Саме цей концептуальний момент стає предметом для ґрунтовної критики з боку іншого провідного французького конституціоналіста і теоретика права Отто Пферсмманна. Критична стаття професора О. Пферсмманна [15] викликала полемічну відповідь з боку М. Тропера [16], на яку О. Пферсмманн дав розгорнутий коментар [17]. Видається доцільним розглянути цю полеміку, оскільки вона розкриває як сильні, так і теоретично слабкі місця концепції неореалізму в тлумаченні.

Свою критику О. Пферсмманн починає з питання про нормативність права [15, с. 218] — чи можливе право саме як нормативний порядок повинності, а не як фактичний порядок владних відносин? Саме тут О. Пферсмманн убачає головну епістемологічну хибу свого опонента, який змушений висувати, що «право не існує як *нормативний об'єкт*» [15, с. 223]. Логіка міркувань О. Пферсмманна є такою: якщо значення якогось тексту (закону або конституції) не існує до моменту його виявлення автентичним інтерпретатором, то як пояснити і визначити компетенцію самого інтерпретатора? Адже згідно з неореалістичною концепцією, саме компетенція інтерпретатора є єдиним критерієм нормативності його висловлювань (висловлювання створюють норми, якщо вони виражені автентичними інтерпретаторами; висловлювання всіх інших осіб не мають ніяких юридичних наслідків). Якщо М. Тропер щодо цього пропонує визначити автентичність за правовими наслідками, з якими правопорядок пов'язує акт тлумачення, і якщо самі ці наслідки визначаються інтерпретатором і тим фактом, що інші правозастосовчі органи не оскаржили акт тлумачення, то тоді інтерпретатор сам себе наділяє повноваженнями, а його компетенція походить від фактичного співвідношення політичних сил. Це визнає і М. Тропер, припускаючи, що в разі зіткнення суджень (актів тлумачення) президента, парламенту чи конституційного суду автентичним буде той акт тлумачення, який походить від суб'єкта, що наділений більшою політичною силою, а отже, спричинить фактичні наслідки для правопорядку і його суб'єктів [16, с. 281].

Другою мішенню для критики концепції М. Тропера з боку О. Пферсмманна стала претензія неореалістичної теорії тлумачення на створення метамови, за допомогою якої ця теорія кваліфікує певні акти тлумачення як автентичні, тобто надає їм нормативного значення. Тут, на переконання О. Пферсмманна, неореалісти потрапляють у замкнене коло. З одного боку, вони стверджують, що встановити значення певного акта може лише автентичний інтерпретатор і тому доктринальне тлумачення осіб, які не мають відповідної компетенції в правопорядку, є юридично нерелевантним. З другого боку, неореалісти описують деякі акти тлумачення як такі, що мають певне юридичне значення; утім це, згідно з їх власним переконанням, здатний чинити тільки суддя чи інший правозастосувач, а не теоретик або філософ права [15, с. 261–264]. Заперечення М. Тропера стосуються переважно термінологічних нюансів [16, с. 281–284]; аргумент О. Пферсмманна про те, що неореалістична теорія займається пізнанням/тлумаченням значень правових текстів та актів їх інтерпретації й не може вважатись емпіричною наукою, залишається без відповіді по суті.

Третім аргументом проти неореалізму виступило його положення, яке О. Пферсмманн позначає як «органічний когнітивізм» — твердження, що орган автентичного тлумачення здатний сформулювати істинне/правильне значення певного правового тексту, яке може бути пізнане іншими суб'єктами. Натомість, таке уявлення вочевидь суперечить головній тезі М. Тропера стосовно вольового, а не когнітивного характеру автентичного тлумачення. Ця критика була сприйнята М. Тропером як обґрунтована [14, с. 285].

У цілому, докладний розбір неореалістичної теорії привів О. Пферсмманна до висновку про те, що ця теорія не має об'єкта, тобто права як самостійної реальності, відмінної від владних відносин або актів примусу. «Відповідь» М. Тропера була розглянута О. Пферсмманном в окремій статті [17], положення якої пов'язані переважно з семантичними і термінологічними питаннями, порушеними професором М. Тропером. З огляду на зумовлені форматом статті обмеження можливості ґрунтовного розбору цієї цікавої щодо правової гносеології полеміки двох провідних французьких теоретиків, ми зупиняємося на цих зауваженнях загального характеру й відсилаємо читача до тексту полеміки — аби мати змогу відчувати рівень техніки аргументації, що характеризує сучасну французьку теоретичну юриспруденцію. Тут ми також утримаємося від своєї оцінки теорії М. Тропера і результатів його дебатів з О. Пферсмманном, підкресливши ключове значення цих теорій та полеміки для розуміння тенденцій розвитку сучасної французької правової думки. Насамкінець висловимо сподівання, що знайомство з неореалістичною теорією та вивчення епістемологічних проблем, з якими стикається ця теорія, дозволить російським та українським правознавцям досягнути нові грані і перспективи розвитку правової науки.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Тропер М.* Реалистическая теория толкования / М. Тропер // Сравнит. конституц. обозрение. — 2006. — № 1. — С. 139–143.
2. *Антонов М. В.* Современная теория права во Франции: реалистический подход к праву в концепции Мишеля Тропера и спор о неореализме в толковании / М. В. Антонов // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 321–345.

3. *Troper M.* Конституционное толкование / М. Тропер // Правоведение. Изв. высш. учеб. зав. — 2012. — № 4. — С. 88–103.
4. *Pfersmann O.* Ономастический софизм: изменять, а не познавать (о толковании конституции) / О. Пферсманн // Правоведение. Изв. высш. учеб. зав. — 2012. — № 4. — С. 104–132.
5. *Troper M.* The Judicial Power and Democracy / М. Troper // European Journal of Legal Studies. — 2007. — № 1. — P. 2.
6. *Millard E.* Quelques remarques sur la signification politique de la Theorie realiste de l'interpretation / E. Millard // L'architecture du droit, Melanges en l'honneur du Professeur Michel Troper / dir. D. de Béchillon, P. Brunet, V. Champeil-Desplats, E. Millard. Economica, 2006.
7. *Troper M.* Justice constitutionnelle et démocratie / М. Troper // Pour une théorie juridique de l'État. — P. 329–334.
8. *Troper M.* Проблема толкования и теория верховенства конституции / М. Тропер // Сравнит. конституц. обозрение. — 2005. — № 4. — С. 171–181.
9. *Troper M.* Свобода толкования у конституционного судьи / М. Тропер // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 184–195.
10. *Антонов М. В.* Предисловие переводчика к статьям М. Тропера и О. Пферсманна / М. В. Антонов // Правоведение. Изв. высш. учеб. зав. — 2012. — № 4. — С. 88–90.
11. *Troper M.* Функция отправления правосудия или судебная власть? / М. Тропер // Мировой судья. — 2006. — № 2. — С. 3–8.
12. *Troper M.* Маршалл, Кельзен, Барак и конституционный софизм / М. Тропер // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 205–217.
13. *Troper M.* Кельзен, теория толкования и структура правопорядка / М. Тропер // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 196–204.
14. *Champeil-Desplats V.* Proposition pour une théorie des contraintes juridiques / V. Champeil-Desplats, M. Troper // Champeil-Desplats V., Grzegorzczuk Ch., Troper M. (ed.) Théorie des contraintes juridiques. — Bruxelles ; Paris, 2005.
15. *Pfersmann O.* Против юридического неореализма. По поводу спора о толковании / О. Пферсманн // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 218–272.
16. *Troper M.* Ответ Отто Пферсманну / М. Тропер // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 273–291.
17. *Pfersmann O.* Теория без объекта, доктрина без теории. В качестве ответа Мишелю Троперу / О. Пферсманн // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 292–320.
18. *Troper M.* Dibattito sulla teoria realista dell'interpretazione / М. Troper, O. Pfersmann. — Editoriale Scientifica, 2007.
19. *Troper M.* Предисловие к русскому изданию / М. Тропер // Рос. ежегодник теории права. — 2011. — № 4. — С. 180–183.
20. *Антонов М. В.* Толкование права как основной путь к изучению правовых институтов и явлений (на примере реалистской правовой теории М. Тропера) / М. В. Антонов // Сравнительно-правовой анализ в исследованиях правовых институтов и явлений в отраслевом, страноведческом и временном аспектах : Тр. Лаб. сравнит.-прав. исслед. / под ред. Т. А. Алексеевой, А. В. Ильина. — СПб., 2011. — С. 63–73.

Антонов М. В. Теоретичні проблеми неореалістичного розуміння права: про теорію тлумачення Мішеля Тропера та його дискусія з Отто Пферсманном

Анотація. У статті автор розглядає головні тези та методологічні постулати неореалістичної теорії сучасного французького теоретика права та конституціоналіста Мішеля Тропера. Автор акцентує на значущості цієї теорії для розуміння наявних сьогодні у світовій науці поглядів на природу тлумачення права, на роль судді й межі його свободи при тлумаченні. Розгляд неореалістичної теорії супроводжується коротким аналізом дебатів Мішеля Тропера з іншим видатним представником сучасної французької правової науки Отто Пферсманном.

Ключові слова: неореалізм, тлумачення права, вільне знаходження права, суддівський розсуд, правозастосування, конституційне тлумачення, нормативність права.

Антонов М. В. Теоретические проблемы неореалистического понимания права: о теории толкования Мишеля Тропера и его дискусия с Отто Пферсманном

Аннотация. В настоящей статье автор рассматривает основные тезисы и методологические постулаты неореалистической теории современного французского теоретика права и конституционалиста Мишеля Тропера. Автор делает акцент на значимости этой теории для понимания существующих сегодня в мировой науке воззрений на природу толкования права, на роль судьи и пределы его свободы при толковании. Рассмотрение неореалистической теории сопровождается кратким анализом дебатов Мишеля Тропера с другим выдающимся представителем современной французской правовой науки Отто Пферсманном.

Ключевые слова: неореализм, толкование права, свободное нахождение права, судебское усмотрение, правоприменение, конституционное толкование, нормативность права.

Antonov M. Theoretical Issues of the Neorealist Approach to Law: About the Theory of Interpretation by Michel Troper and His Debates with Otto Pfersmann

Summary. In the present article the author examines the basic theses and methodological postulates of the neorealist theory by a contemporary French legal theoretician and constitutionalist Michel Troper. The author stresses actuality of this theory for better understanding of approaches which are developed in the contemporary legal science concerning nature of interpretation of law, the role a judge plays in interpretation and the limits of his liberty therein. Examination of the neorealist theory is followed by a short analysis of the debates between Michel Troper and another outstanding French legal scholar of our days, Otto Pfersmann.

Key words: neorealism, interpretation of law, free finding of law, judicial discretion, law-enforcement, constitutional interpretation, normativity of law.